

Scientific journal
«ECONOMICS AND FINANCE»

AMEET Sp. z o.o., Lodz,
Poland

Innovative processes in education

Collective monograph

The monograph is included in scientometric database RSCI

AMEET Sp. z o.o.,
Lodz, Poland
2017

AMEET Sp. z o.o., Lodz, Poland

Innovative processes in education

Science editor:

Drobyazko S.I.

Ph.D. in Economics, Associate Professor, Professor of RANH

Reviewers:

Valeriy Okulich-Kazarin,

*Doctor of Educational Sciences, Professor of Institute of Administration of
Academy J.Dlugosza in Czestochowa (Poland)*

Shatalova Nina Ivanovna,

*Doctor Hab. in Social Sciences, Professor, Head of the Department of Personnel
Management and Sociology of Ural State Railway University (Ekaterinburg, Russia)*

Innovative processes in education: Collective monograph. - AMEET Sp. z o.o., Lodz, Poland, 2017.- 256 p.

ISBN 978-617-7214-51-8

Modern educational system is characterized by dramatic changes in all of its links, aimed at achieving a new quality of education. The concept of modernization of education and strategy define the main priorities of these changes - update the objectives and content of education, educational methods and technologies based on the latest achievements of science teaching and innovative approaches to improve it. The book This textbook contains material that reveals the reasons for the need of educational innovations and their implementation in a professional school in modern conditions; the basic concepts, theories and concepts on which they are based; the nature and patterns of pedagogical innovations.

Collective monograph is intended for politicians, scientists, entrepreneurs, teachers, postgraduate students, students, in the field of educational technology specialists.

ISBN 978-617-7214-51-8

© 2017 AMEET Sp. z o.o., Lodz, Poland ®

© 2017 Authors of the articles

© 2017 Drobyazko S.I.

CONTENT

НАВЧАННЯ УМОВНИМ КОНСТРУКЦІЯМ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ. ОЛЕКСАНДРОВА Г.М.	5
ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ГУМАННОЇ СПРЯМОВАНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ. БЕЗКОРОВАЙНА О.В., ПАВЛЮК Г.С.	16
МЕТОДИЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИКИ В КОНТЕКСТІ УНІВЕРСАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ ЗАГАЛЬНОЇ ТА МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ. БОДРОВА Т.О.	26
СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ МОЛОДІ ДО ПОДРУЖНЬОГО ЖИТТЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА У ВІТЧИЗНЯНІЙ І ЗАРУБІЖНІЙ ПСИХОЛОГІЇ. ДЬОМІНА Г.А.	40
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ КОНЦЕПТУ «ХУДОЖНЬО-КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА» В ПРОЕКЦІЇ ПЕДАГОГІКИ МИСТЕЦТВ. ЗАЙЦЕВА А.В.	49
ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМНО-МОДУЛЬНОГО НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УМОВАХ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ. КАРПЕНКО О.Г.	59
ІННОВАЦІЇ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРИ У РОБОТІ З РОЗУМОВО ВІДСТАЛИМИ УЧНЯМИ. КРАВЕЦЬ Н.П.	75
ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ФАХОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛІВ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ І ТЕХНОЛОГІЙ З ОСНОВ ПІДПРИЄМНИЦТВА. ЛЯШЕНКО М.Ю.	91
ТЕНДЕНЦІЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ. МАТВІЄНКО О.В., ДІДУР Н.А.	103
ПРИНЦИПИ ТА КРИТЕРІЇ ВІДБОРУ ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО МІНІМУМУ ДЛЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ-ЕКОНОМІСТІВ. НІКОЛАЄНКО В.В.	117
ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-ФІЛОЛОГІВ В УКРАЇНІ. ОВСІЄНКО Л. М.	130
ЗМІСТ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНИХ РЕАБІЛІТОЛОГІВ ДО РОБОТИ З РІЗНИМИ КАТЕГОРІЯМИ ОСІБ. ОЛЕКСЮК Н.	142
ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У МИСТЕЦЬКІЙ ОСВІТІ: СУТНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ. ПАНЬКІВ Л.І.	152
РОЗГЛЯД ГРАНЕЙ ПОЕЗІЇ З МАЙБУТНІМИ ПЕРЕКЛАДАЧАМИ. ПЕТЬКО Л.В.	160
ФОРМУВАННЯ РИНКУ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ В УКРАЇНІ. РОМАНОВА Н.Ф.	183
ПРОБЛЕМА ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО САМОСТВЕРДЖЕННЯ В УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ: СУЧАСНИЙ ВИМІР. СОЙЧУК Р.	199

ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ ОБЛІКУ УСПІШНОСТІ СТУДЕНТІВ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ МОНІТОРИНГУ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ. ТИТОВА Н.М.	218
СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ В ІНТЕРКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ: ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ. ЧЕРНУХА Н.М., АСЛАНОВ Г.	230
НОВІТНІ ПІДХОДИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ВЧИТЕЛЯ МИСТЕЦЬКИХ ДИСЦИПЛІН. ЩОЛОКОВА О.П.	238

ПРОБЛЕМА ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО САМОСТВЕРДЖЕННЯ В УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ: СУЧАСНИЙ ВИМІР

Сойчук Руслана

кандидат педагогічних наук, доцент

Рівненський державний гуманітарний університет (м. Рівне, Україна)

Виклики та зміни сьогодення, котрі постали перед незалежністю української державності, у сучасному вимірі актуалізували проблему її національного самоствердження, що уможливлується завдяки становленню української нації та розбудови громадянського суспільства як запоруки подальшого поступу правової соціальної демократичної суверенної Української держави. За таких обставин нагальною є проблема виховання національного самоствердження в учнівській молоді, яка проявляється в усвідомленні себе членом української нації, характеризується прагненням до морального самовдосконалення, відданістю Українській державі, народу, нації, визначається готовністю солідарно відстоювати її національні інтереси й толерантним ставленням до всіх етносів, що становлять український народ, та вміннями компетентно розбудовувати правову демократичну соціальну Українську національну державу.

Науково доведено, що саме вік учнівської молоді (від 14 до 17 (18) років) є найбільш сенситивним періодом для виховання національного самоствердження в особистості. Оскільки у цей період активно відбувається етнізація, національно-політичне самоусвідомлення та формування громадянсько-державницьких почуттів і світогляду. Водночас у молоді постає життєва потреба виразити свої прагнення, віднайти спосіб і сферу самоствердитися та зайняти певну позицію. Особистість відкриває свій внутрішній світ, усвідомлює свої вчинки, власний психічний стан, думки і почуття, що є складовими компонентами образу «Я» та свідчить про новий стан – розвиток дорослості [6; 2; 45; 60; 61; 73].

Власне феномен національного самоствердження досить складний за своєю структурою і є мало вивченим у різних галузях знань. Наукове обґрунтування поняття віднаходимо в етнопсихології. Так, національне самоствердження трактується як усвідомлений вибір особистістю соціальної позиції, засвоєння і реалізацію нею своєї ролі в системі етнічних міжгрупових і міжособистісних зв'язків і відносин, включає в себе пізнання людиною національних особливостей свого етносу, його культури, традицій, психології, історії, мови, пізнання свого «Я» та свідомий вибір своєї соціальної позиції в суспільстві, ідентифікації свого «Я» з національною спільнотою, що передбачає індивідуальне включення в систему суспільної та міжособистісної взаємодії. Водночас воно є показником соціальної зрілості особистості, усвідомлення нею відповідальності перед своєю нацією, сприяє процесові формування національної самосвідомості особистості та прискорює процес адаптації її в системі міжетнічних зв'язків та відносин. У цьому взаємозв'язку і особистість, і національна спільнота характеризуються визначеною динамікою розвитку національного самопізнання, особливостями ментальності, своєрідним проявом

рис національного характеру, системи цінностей, моральних норм, психологічних особливостей та стереотипів поведінки, властивих саме цій спільноті [30, с. 108; 41; 70].

Національне самоствердження є складною категорією, що базується на національних цінностях, національному способі життя та символічних уявленнях членів національної спільноти. Зважаючи на це та базуючись на поглядах Я.Щепанського про цінності як ті предмети (матеріальні чи ідеальні), які необхідні групі для підтримування згуртованості і є важливими факторами поведінки особистості [69, с. 53], цілком слушним, на нашу думку, є твердження, що цінності є колективним продуктом, який формується в соціальних процесах і є ядром культури кожної особистості, колективу й національної спільноти та виникає під впливом потреб суспільства. Закріплюючись у цій ролі, цінності стають також чинником саморегуляції. Адже в культурі кожної національної спільноти визнані певні системи цінностей і певна їх ієрархія. У розвинутій національній спільноті існує право кожного вибирати та формувати власну систему цінностей з відповідною ієрархією та існують цінності, які, на думку національної спільноти, є запорукою сталого розвитку народу, нації, держави [32; 45]. Ураховуючи таке трактування та вагомість ролі базових цінностей у розвитку суспільства й особистості зокрема, визначено, що цінності виступають у формі національно-політичних ідеалів, ідей, ціннісних настанов та орієнтацій, надціннісних ідей, які проявляються у сконцентрованій національній ідеї. Власне реальна причина дій нації та держави, спрямованих на своє виживання, функціонування й розвиток, тобто сукупність національних цілей і базових цінностей, які відіграють важливу роль у стратегії й тактиці, визначаються як національні інтереси [55]. Відтак основна модель ціннісних орієнтацій національної спільноти реалізується у визначеному ідеалі суспільного устрою. Варто зазначити, що наявність такого національного ідеалу сприяє мобілізації всіх членів національної спільноти, слугує стабілізації в суспільстві, визначає специфіку цілей та шляхи їх досягнення [25].

Ще вважаємо необхідним згадати те, що до національних цінностей можна віднести етнічні та національні риси спільноти, усвідомлення членами спільноти власної відповідальності за долю свого етносу, нації та самооцінки щодо наявності громадянсько-патріотичних якостей. Відтак, спираючись на науковий доробок ученого М. Боришевського можна стверджувати, що коли сформовано національну свідомість, то особистість усвідомлює «... себе часткою певної національної спільноти» та оцінює «себе як носія національних цінностей, що склалися в процесі тривалого історичного розвитку національної спільноти, її самореалізації як суб'єкта соціальної дійсності. Національній самосвідомості конкретної особистості ... притаманні прагнення до самовираження і самореалізації своєї національної сутності, неповторності, потреба зайняти гідне місце серед інших національних спільнот та зробити помітний внесок у розвиток людської історії» [49, с. 240].

З огляду на зазначене національне самоствердження особистості розглядається як одна із визначальних ролей «настановлення людини на вибір

особистісно значущих цілей, що визначаються системою етнічних, національних цінностей, досягнення яких (цілей) може задовольняти прагнення людини посісти бажане місце у шкалі таких цінностей» [49, с. 32]. Окрім того, цілком логічним бачиться те, що національні цінності пов'язані з існуванням та становленням самої нації, їх варто розглядати як складне утворення, що виявляється у сфері суб'єктно-об'єктних відносин, що відображають позитивну значущість символів, знаків, явищ, міфів, котрі є визнаними певною національною спільнотою і несуть у собі духовно-енергетичний заряд, присутній у психічному світі самих культураносіїв, який завдяки емоційному насиченню сприймається ними як їхня власна духовна інтенція. Усвідомлення національних цінностей сприяє формуванню національних особливостей, що надалі переростає в національну самовизначеність, національну належність особистості до певного національного середовища, де наявна система національних традицій, звичаїв, норм та оцінок виступає керівним елементом мотивації її поведінки, здійснює вплив на міжособистісні відносини, уподобання, погляди на життєвий устрій. Національна належність розглядається як сполучення об'єктивно-соціальної залежності особистості від спільноти й суб'єктивного ставлення до неї, що становить соціально-психологічну сполучну ланку для індивіда до умов національного способу життя, культури, традицій, що відображається у внутрішньо-особистісній структурі національних зв'язків, які виражаються не тільки в національній визначеності, а й у національній самосвідомості [34]. Звернемо увагу на те, що важливим елементом національного самоствердження учнівської молоді є оволодіння аксіоматикою життя рідного народу, щоденно у власній життєдіяльності.

Варто зазначити, що проблема пошуку базової системи національних цінностей як національно консолідаційного та регулювального чинників у процесі ствердження української нації триває та є найважливішою дискусійною проблемою у вітчизняному науковому середовищі. Ураховуючи предметний зміст національних цінностей, здійснюють класифікацію, що відображається в таких взаємозв'язках: предметів і явищ природи; предметів і явищ суспільного буття (сфер культури, політики, економіки, релігії тощо); особистості та її рисах характеру, способах мислення, якостях, здібностях, учинках та ін.; міжособистісних взаємин; міжнаціональних відносин [67].

Зважаючи на зазначене, є сенс погодитись з ученими І. Бехом [4; 8; 9], Г. Пустовітом [50], Л. Снігур [54], Л. Співак [59], що національні цінності трансформуються в особистісні цінності внаслідок інтеріоризації, тобто перетворюються на національно-особистісні цінності як утворення у структурі індивідуальної свідомості людини, що становить значущість для особистості як представника національної спільноти. Розвиток системи символів-цінностей сприяє створенню національного простору особистості як носія цінностей нації, що виступає національно-психологічним феноменом, який пов'язаний зі значенням та смислами прав і обов'язків, закарбованих у національній історії, та демонструє внутрішню позицію особистості, її ставлення до національних цінностей [59].

Ще вважаємо необхідним згадати те, що залежно від почуття безпеки змінюється сама система цінностей: в умовах безпеки та в умовах небезпеки функціонують дві різні системи цінностей [21]. Як стверджує В. Франкл, потреба у віднаходженні глибинних смислів людського існування стає найбільш жагучою саме в апокаліптичні моменти людського життя. Людина і народ виходять сильнішими зі складних обставин, коли ці труднощі очищують їх, змінюють на краще [63, с. 29]. Найвагомим бачиться те, що, нині, у контексті складних умов націєтворення сьогодення відбувається трансформація національної ідентичності, зокрема подолання «східності» з орієнтацією на «європейський» тип ідентичності та відповідно системи цінностей [40; 57], що передбачає формування нового типу української позитивної національної ідентичності з інтегральним формуванням наднаціональної ідентичності – європейської як пріоритетний орієнтир подальшого розвитку [55; 57].

Відтак, із впевненістю можна констатувати, що основою для консолідації української нації, має бути національне самоствердження, що інтегрує домінуючі національні цінності, до яких належать: совість, свобода, українська національна ідея, українська мова, позитивна національна ідентичність, національні гідність і гордість, самодостатність, історична пам'ять, державні та національні символи України, Конституція України, національна культура (традиції, звичаї, обряди, мистецтво, побут, національні особистості-символи), життя і здоров'я громадян української нації, національна солідарність і відповідальність громадян щодо стратегічних напрямів і цілей розвитку Української держави й нації, відданість, толерантність, пошана до нації, що утворила державність, та територіальна цілісність, незалежність і соборність Української держави.

З огляду на очевидну значимість окресленого феномену «національного самоствердження», потребує аналізу крізь призму пізнання особистістю національних особливостей спільноти, культури й традицій, що зазвичай постає як питання про національну рефлексію, а також ідентифікацію свого «Я» з національною спільнотою, що актуалізує проблему формування позитивної національної ідентичності та національної самосвідомості особистості як осердя в контексті нашого наукового пошуку.

Слід зазначити, що складовою національного самоствердження особистості визначається національна рефлексія, що розглядається як осмислення і переосмислення особистістю взаємодій (взаємин, спілкування, діяльності) у контексті національно-ціннісного та зумовлює виникнення нового рівня осмислення національного простору особистості як представника нації. Процес національної рефлексії полягає в розмірковуванні учнівської молоді щодо національно-психологічної характеристики відомого представника нації, що виявляється у його поведінці та є вагомим для нього, зокрема: володіння національною мовою; повага до державних символів України (національних героїв, національних атрибутів); національна гідність і самоповага, національні почуття; шанобливе ставлення до історичного минулого нації, збереження історичних і культурних пам'яток нації; дотримання національних традицій та ін., що свідчить про сформованість системи національно-особистісних

цінностей та високий рівень національної самосвідомості. Відтак національна саморефлексія спрямована на національне самопізнання, а саме: розуміння власної національної належності, усвідомлення себе як носія цінностей української нації та відмінностей від представників інших національних спільнот. Таким чином, національна рефлексія є механізмом розвитку національної свідомості особистості, а власне національна саморефлексія є психологічним механізмом розвитку національної самосвідомості [59].

Результати національного пізнання та самопізнання аналізуються учнівською молоддю, що сприяє формуванню різновиду образів (національний «образ-Я», національний «образ-Іншого», національний образ своєї нації та інших національних спільнот). Національна саморефлексія особистості є механізмом осмислення і переосмислення національно-ціннісних особистісних смислів (реальний та ідеальний національний «образ-Я»), що презентують її ціннісні знання про себе. Такі відрефлексовані судження учнівської молоді про свою національну сутність як носія національних цінностей та джерела їх реалізації за різних життєвих обставин формують у національній самосвідомості національний «образ Я», що містить морально-психологічний, характерологічний та світоглядний стрижень особистості. Це все, чим є для себе та для інших, проте насамперед для себе у своїй свідомості, самооцінці й самопізнанні, це те, що залишає нас самим собою [59].

Відтак формується самоствавлення учнівської молоді, самооцінка на основі її ставлень й оцінки до інших об'єктів. Ці зміни у становленні особистості відбуваються у взаємозв'язку з її когнітивним розвитком, що відображається у світогляді, ціннісних орієнтаціях молоді людини як усвідомлення себе представником національної спільноти [28]. Відповідно усвідомлення особистістю своїх ставлень до своєї національної спільноти є її національне самовизначення [59]. Таким чином, в учнівській молоді поглиблюється самоусвідомлення як представника нації та свого місця в ній, а також актуалізується процес розвитку її національної самоідентичності (національного самовизначення).

Усі зазначені характеристики значною мірою залежать від вікових особливостей та розвитку когнітивної сфери учнівської молоді. Зрозуміло, що підвищення рівня інтелектуального розвитку вихованців сприяє підвищенню здатності до теоретичних узагальнень та формуванню світогляду, соціальної та громадянської позиції. Така система знань формує національну самосвідомість особистості та її «ядро» – національну ідентичність. Цей віковий період в учнів супроводжується глибокими рефлексивними процесами, спрямованими на визначних представників різних національних спільнот та, власне, на самого себе як носія цінностей своєї нації, активізуючи процеси національної ідентифікації та національного самоототожнення [59].

У контексті дослідження цінними є погляди академіка І.Беха щодо національної ідентичності як визначення своєї національної належності за соціально-культурним самовизначенням особистості [4]. Відтак, ідентичність розглядається як «внутрішній, суб'єктивний стан особистості, в якому виражається усвідомлення нею себе як своєї стійкості особистості, як

самототожності, переживання постійно наявного «Я», його збереження» [7, с. 22]. Варто зазначити, що саме переживання є важливою характеристикою особистості стосовно її ідентичності. Учений пов'язує ідентичність зі структурною цілісністю особистості та звертає увагу на доцільність співвідношення з ідентифікацією як механізмом і процесом, що сприяє формуванню ідентичності [7, с. 20]. Власне, базуючись на концептуальних положеннях І.Беха [7], національну ідентифікацію ми можемо розглядати як процес: національного копіювання національного способу мислення, національних почуттів, дій як моделі та процесу засвоєння національних цінностей, норм національної спільноти, національних ідеалів, національних якостей у взаємозв'язку із проявами позитивно-ціннісного ставлення до нації; національне уподібнення значущому іншому представнику нації, що відбувається із засвоєнням його національно-особистісних цінностей, поглядів та форм національної поведінки; національне ототожнення, що передбачає існування емоційного зв'язку між представниками нації, оволодіння відповідними національними рисами своєї спільноти, додання до неї особистісних властивостей, ототожнення їх із конкретними представниками нації, їхньою життєдіяльністю [55].

Аналіз провідних концепцій національної ідентичності дозволив визначити національну ідентичність як складний соціально-психологічний феномен, який полягає в усвідомленні особистістю своєї спільноти з нацією на основі єдності національної культури, а також соціальних, економічних, політичних аспектів буття нації та усвідомлення власне нацією своєї єдності. Таким чином, національна ідентичність є результатом процесу порівняння своєї нації з іншими національними спільнотами, є конструктом когнітивного компонента національного «образу – Я» особистості [68], а сформованість позитивної національної ідентичності стимулює особистість до національного самоствердження.

Окрім зазначеного, варто згадати ще й те, що в учнів у цей віковий період інтенсивно формується система загальнолюдських та національних цінностей особистості. Учнівська молодь оволодіває національними цінностями, певними рисами національного характеру, що сприяє виробленню ставлень щодо себе та інших, як представників своєї, так і чужої нації; уможлиблює розуміння мотивів їхніх вчинків у різних видах взаємодії. Під час взаємодії з носіями цінностей іншої нації в учнівській молоді інтенсифікується національна самоідентифікація особистості, що поглиблює усвідомлення особистісних національно-особистісних якостей. Національно-особистісні цінності трансформуються у національно-особистісні орієнтації учнівської молоді, які детермінують процес їх національної самореалізації. Сформованість національно-особистісних цінностей свідчить про національну самовизначеність учнівської молоді та здатність до ціннісно-нормативної регуляції поведінки у громаді, суспільстві, нації [59].

Разом з тим, варто зауважити, що в учнівській молоді формується система ціннісних ставлень, що залежить від таких соціально-психологічних чинників: емоційно-ціннісного ставлення особистості до своїх батьків, сім'ї, родини,

інших, значущих людей, однолітків, які є представниками своєї нації; емоційно-ціннісне ставлення до нації, з якою особистість себе ідентифікує; афіліативні (антиафіліативні) тенденції мотиваційної сфери, що визначаються у прагненні належати (не належати) до національної спільноти; комунікація особистості рідною мовою нації чи відсутність такого виду взаємодії [35; 36].

Відповідно за результатами національного самопізнання та ставлення учнівська молодь регулює свою поведінку в міжособистісній та міжнаціональній взаємодії. У таких видах взаємодії вагомим є емоційно-ціннісне ставлення особистості до себе як суб'єкта конкретної нації. У процесі взаємодії особистість оволодіває досвідом інших представників національної спільноти та тим, що становить надбання усієї нації. Таким чином, відбувається входження учнівської молоді в національне буття через оволодіння національно-культурними нормами та правилами поведінки в національній спільноті; збагачення особистісної мотиваційної сфери мотивами поведінки інших представників національної спільноти; інтеріоризація національних цінностей нації у систему цінностей особистості; адаптація та інтеграція до української нації [59]. Внутрішніми детермінантами розвитку національної самосвідомості учнівської молоді є визначений спосіб життя у національній спільноті, способи самореалізації та цілісна система загальнолюдських і національних цінностей.

У контексті нашого дослідження базовою складовою національного самоствердження учнівської молоді є позитивні емоції. Емоції, перетворені в результаті виховання, трансформуються в почуття як такі, що набули сили, змістового наповнення та стійкості [4].

Для повнішого розуміння окресленої проблеми необхідно згадати, що почуття, які сприяють національному самоствердженню учнівської молоді, є національна гідність і гордість, національна солідарність і самодостатність, національна відповідальність, толерантність. Власне національна гідність особистості регулює дії та вчинки, що здійснюються на користь свого народу при усвідомленні свого етнопоходження та значущості й корисності суспільної діяльності [47]; та є особистісною рисою, найхарактернішою ознакою національної належності на основі знань історії та культури власного народу, розуміння перспектив його історичного шляху, значення в культурному просторі світу, розвитку почуття гордості за його дійсні здобутки, патріотизму, активної громадянської позиції [39].

Водночас національну гордість розглядають як почуття, що лежить в основі соціально-психологічного явища, у якому акумулюються: національна гідність, усвідомлення історичного внеску нації, висока оцінка власних національних культурних цінностей, зокрема рідної мови; патріотичне почуття любові до своєї Батьківщини й народу, усвідомлення своєї належності до певної нації, що проявляється в розумінні спільності інтересів, національній культурі, мові й релігії. Це почуття за своїм значенням абсолютно протилежне шовінізму і проявляється у прагненні сприяти всесвітньому розвитку національних традицій, мови, матеріальної та духовної культури; здатності давати відсіч тим, хто зазіхне на свободу та незалежність нації, зневажливо

ставиться до її культури та представників. Поняття близьке за значенням до патріотизму і любові до Батьківщини [30; 31].

У національній відповідальності сконцентровано усвідомлений особистістю суспільно значущий обов'язок, потребу в здійсненні морального вчинку; дійовий характер громадянської спрямованості, глибинне проникнення у різновид активності, поведінки й діяльності особистості [13] та характеризується усвідомленням особистістю відповідальності за сьогоднішнє і майбуття нації [14].

Водночас вагомим є усвідомлення особистістю здатності приймати рішення, здійснювати вибір, вірити у власні сили, тобто сприймати себе як самодостатню особистість, тобто людину культури гідності, яка нічого не вимагає від життя, а орієнтується на свої можливості, покладається на себе, свій внутрішній покликання [11, с. 17]. Бути самодостатньою особистістю означає бути значно розвиненішою для того, щоб залишатися самою собою, а тим більше бути ефективною в багатоманітному полі спілкування і впливів [29]. Така самодостатня особистість виражає прагнення цінувати свою діяльність, її властиві самоповага та відповідальність за вчинки, розуміння власного Я й Іншого та повага до оточуючих [51].

Ще вважаємо за необхідне звернути увагу на те, що формування національної ідентичності як колективного феномену має бути зорієнтоване на творення єдності, національної солідарності, толерантності на досягнення консолідації української нації. Тому слід виробити механізми трансформації національної ідентичності в контексті європейської інтеграції на засадах цінностях толерантності та національної солідарності. З огляду на зазначене, логічним бачиться те, що національна солідарність становить рушійну силу «індивідуальної суспільно-історичної активності особистості, визначає дійсний рівень її національної автентичності як наслідку процесу національної самоідентифікації» [33, с. 288] та надає рішучості долати труднощі, жити й творити майбутнє своє й української нації; гуртує громадян на різні форми боротьби за національне і соціальне визволення [29, с. 157].

Щодо сутності толерантності, то в «Декларації принципів толерантності» її визначено як «повагу, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження і способів проявів людської індивідуальності» [17]. Задеклароване, твердження ЮНЕСКО означає насамперед активне ставлення, що формується на основі визнання універсальних прав і основних свобод людини. Відповідно толерантність розглядається як обов'язок сприяти утвердженню прав людини, вияв терпимості [68, с. 249]. Толерантність як якість особистості трактують як позитивне бачення дійсності, ціннісне ставлення до інших, до навколишньої дійсності, до себе, «... характеризується здатністю людини з повагою ставитися до інтересів, думок, поглядів, звичок, вірувань інших людей, прагненні зрозуміти та досягнути взаємної злагоди без застосування тиску, насилля» [22, с. 47; 22]. У наукових працях досліджено зазначений феномен та розроблено таку його класифікацію: міжнаціональна толерантність передбачає терпимість до представників інших етносів, національних спільнот; релігійна

толерантність – терпимість до іншого віросповідання; комунікативна – відображає в поведінці позитивні комунікаційні установки; міжособистісна – передбачає ціннісне ставлення до іншої людини незалежно від раси, національності, соціального й матеріального стану, політичної орієнтації та культурної належності [3]; соціальна – партнерство між різними соціальними групами суспільства; міжнародна – мирне співіснування держав, співпраця; цивілізаційна – ставлення до різних культур та цивілізацій [12].

Важливо наголосити, що національні почуття пов'язані з національним ідеалом – уявленням про ідеальну модель поведінки учнівської молоді та її ставлення до цінності нації та до життя. Адже на шляху до національного ідеалу учнівська молодь пізнає себе, усвідомлює своє національне «Я», вибудовує свою систему національно-особистісних цінностей, аби дотягнутися до ідеалу, та на основі цього формує власну національну самооцінку. Ускладнюються конструкти національної самосвідомості учнівської молоді, а саме: уявлення про себе як носія цінностей нації, національну самооцінку та самоставлення; домінування національного «Я-майбутнього»; домагання визнання іншими, оточуючими представниками нації, суспільством загалом як нова потреба; соціально-психологічна готовність (здатність) до особистого та національного самовизначення; професійне самовизначення; перебільшення уявлень щодо особистісної самобутності; зорієнтованість на своїх внутрішніх оцінках інших людей і самої себе; ієрархізація національно-особистісної системи цінностей; поглиблення процесів національного самопізнання, самоконтролю та ускладнення психологічних механізмів національної рефлексії, саморефлексії, емпатії, диференціації та національної ідентифікації [48].

Ще вважаємо за необхідним згадати те, що самооцінка підростаючої особистості визначає подальший розвиток її самоконтролю, самовладання, самовдосконалення і самовиховання. Така форма саморегуляції базується на адекватній самооцінці у взаємозв'язку з високим рівнем розвитку емоційно-ціннісного самоставлення й самопізнання [66]. Відтак, можемо імплементувати зазначене і на національну самооцінку учнівської молоді. Цілком логічним бачиться те, що рівень сформованості національної самооцінки зумовлює поведінку учнівської молоді стосовно як свого народу, нації, так і інших національних спільнот. У національній самооцінці відображається ціннісне ставлення учнів до своїх можливостей і якостей як представників національної спільноти й можливостей впливу на ходу історії свого народу та значущість впливу нації на світовий розвиток. Зважаючи на зазначене є сенс погодитись з ученим М. Боришевським, котрий розглядає національну самооцінку як «судження людини про міру наявності у неї якостей, властивостей у співвіднесенні їх з певними еталонами, котрі являють собою систему національних цінностей тієї спільноти, до якої людина – суб'єкт самооцінки – відносить себе, з якою себе ідентифікує» [15, с. 32].

Коли особистість не здатна гордитися своєю національною належністю, її наповнює почуття меншовартості, відчуття провини за «неповноцінність» народу, оскільки вона не розкрила для себе національний потенціал та

можливості, не прийняла цінності народу, що у свою чергу відображається на загальному її стані, почуття пригніченості, смиренності, приниженості оволодівають людиною. Такі процеси згубні як для особистості, так і для народу в цілому, оскільки під впливом заниженої національної самооцінки її представник при нагоді відмовляється від належності до своєї нації, поводить себе інертно, пасивно, не прагне змінити ситуацію на досягнення успіху як індивідуального, так і колективного. Це почуття меншовартості здатне трансформуватися на загальний стан нації, принижуючи національну гідність, що створює умови для безвільного керування людською спільнотою [55].

Особистість, яка вірить у перспективу розвитку свого народу, хоча і не показує своєї переконаності в цьому, реально оцінює стан проблем у суспільстві та бере участь у їх вирішенні, переконана у цінності своєї нації та усвідомлює поки що незначний або не до кінця оцінений її внесок у світовий цивілізаційний розвиток, проявляє адекватно низьку національну самооцінку у ставленні до нації.

Коли людина переконана в значущості й цінності своєї нації, знає історичний та сучасний ціннісний внесок надбань свого народу в світову культуру, пишається відомими представниками нації, поважає та прагне їх наслідувати, то сформованість адекватно високої національної самооцінки виражається у прагненні сприяти всесвітньому розвитку своїх національних традицій, мови, матеріальної та духовної культури; готовності відстояти свою національну гідність, свободу, соборність і незалежність нації та надати відсіч тим, хто зневажливо ставиться до її культури й представників [27, с. 75-80 ; 26, с. 99-106; 55].

Негативною і вкрай небезпечною є як занижена, так і завищена національна самооцінка. Остання проявляється в особистості з надзвичайною амбітністю, зарозумілістю та гординою. Завищена національна самооцінка проявляється в перебільшуванні винятковості своєї нації, її вартостей та внеску відомих і невідомих представників у світовий прогрес, постійній ідентифікації себе з ними, що перешкоджає та створює труднощі в міжнаціональному спілкуванні, оскільки ні особистість, ні нація зі сформованою адекватною національною самооцінкою, з почуттям національної гордості та гідності ніколи не змиряться з приниженням їхньої значущості або зневагою і будуть усіма можливими засобами домагатися поваги та визнання. Адекватна висока національна самооцінка неможлива без розвиненої рефлексії [55].

З огляду на зазначене, можна стверджувати, що уявлення учнівської молоді про себе та ціннісне ставлення до себе як суб'єкта нації у складному процесі національної самоідентифікації інтегрується у цілісне національне Я [53], де виразними показниками цих процесів є позитивна національна ідентичність, національна гідність і гордість, адекватна національна самооцінка, котрі здійснює вплив на національну саморегуляцію та забезпечують національне самоствердження учнівської молоді [37; 38].

Відповідно позитивна національна Я – концепція сприяє ефективній діяльності учнівської молоді, упевненості в успіху та його досягненні в інтересах нації. Укraj негативною є самозневажлива, самозаперечлива

національна Я – концепція, яка має такі позиції, як: «Я – національно-не успішний, Я – національно-не визнаний», що, власне, і впливає негативно на цілісну структуру особистості, погіршує результати її діяльності та загострює емоційний стан [59, с. 48].

Ще вважаємо необхідним згадати про національну афіліацію як прагнення особистості належати до нації та солідарно взаємодіяти з іншими представниками національної спільноти для досягнення успіху [58] в національних інтересах. Процес виникнення бажання та перетворення його в духовну цінність виступає реальною головною спонукою (мотивом) духовного діяння, тобто вчинку особистості, що є дійсним показником її розвитку. Така активна позиція вихованця у стані бажання відіграє провідну роль – особистість «розглядає бажання не як пасивне спонукання, що надходить ззовні, а як таке, що йде прямо із самого Я. Це так званий Я-виклик, який набуває якості довільності» [10, с. 13], що надалі переростає у відповідну емоційну дію, яка набуває потенційної можливості вчинкового втілення – бажання одухотворяється конкретною цінністю, «насичується нею, а це вже є реальним кроком до творення» вихованцем власного Я, тобто «виникає специфічна єдність, за якої бажання як емоція стає цінністю, а сама цінність – бажанням» [10, с. 13].

Процес виклику емоційного переживання є спонукою до вчинку: «Психологічними засобами (знаряддями) даного процесу є засоби породження у вихованця емоційного рухомого образу поставленої вимоги і засоби створення у нього глибинної рефлексії щодо цієї вимоги. Такі засоби і мусять бути об'єктивованими у певній формі: вербальній (аргументації), предметній (модель поведінки) [5, с. 173]. Таким чином, виникає потреба у потужному супроводі, розгортанні Я-виклику, де Я-свідомо самодетермінує його готовність надалі до національного самоствердження особистості.

Усвідомлене хотіння, що переходить у дію, становить волю. Вона дає особистості свободу, позаяк хотіти – означає створювати й водночас оцінювати й вибирати. Вольова діяльність – це вільне прийняття рішення, тобто творча самодіяльність суб'єкта. Воля є провідним показником активності особистості та критерієм розвитку саморегулювання особистості. Від того, наскільки в учнівської молоді розвинута воля, залежить рівень її національного самоствердження.

Однією з найважливіших вольових характеристик учнівської молоді є здатність до саморегуляції, що свідчить про функціональність взаємовпливів різних психологічних утворень та якість оперування особистісними властивостями. Характерними особливостями віку учнівської молоді є те, що емоційні процеси стають значно стабільнішими, що свідчить про осмислені переживання, які трансформуються у вольові переживання. Власне, відбувається усвідомлення учнівською молоддю себе як представника нації та всіх тих, хто її оточує (як представників своєї, так і інших націй) і розширення системи ставлень, прийняття усвідомлених рішень та їхня реалізація у діях, вчинках, поведінці загалом. «Функціонування індивідуального» національного-Я «під егідою вольового переживання» – це не що інше, як національна

саморегуляція, що уможлиблюється за наявності сформованості певного рівня відповідальності учнівської молоді [16, с. 246; 60; 61]. Здатність особистості координувати, управляти і контролювати свої дії та вчинки, з позиції суб'єкта нації та носія її цінностей у просторі внутрішньо національних і міжнародних визначається як національно-психологічна саморегуляція [16].

Діяльність і спілкування є вагомими для учнівської молоді щодо її потреб і мотивів. Згідно з твердженням С.Рубінштейна, саме мотиви становлять ядро особистості [52]. «Мотив – це властивість характеру в його генезисі. Для того, щоб мотив став особистісною якістю, яка закріпилася б за особистістю..., він повинен генералізуватися відносно ситуації, у якій він первісно з'явився, розповсюджуючись на всі ситуації, рівнозначні з першою, в суттєвих відносно особистості рисах» [53, с. 32-33]. Таким чином, мотив – це внутрішній потяг особистості до діяльності, що спонукає її до дій, вчинків, усе те, заради чого діяльність відбувається. Внутрішні мотиви учнівської молоді є реальними спонуками до певних її дій, учинків і діяльності та виступають як інтегроване особистісне утворення, яке розкриває нерозривний зв'язок суб'єктивного й об'єктивного, таким чином забезпечуючи єдність свідомості й поведінки [50, с. 19].

У більшості випадків учнівську молодь спонукає до діяльності декілька мотивів, різних за ступенем спонукальної сили. Так, одні актуалізують діяльність, а інші діють лише за певних обставин. За твердженням А.Маслоу, діяльність людини спонукається кількома або усіма потребами одночасно, а залучення якомога більшої кількості потреб відповідно підвищує загальний рівень мотивації діяльності [71].

Потреба активізує внутрішні сили учнівської молоді у досягненні мети та розв'язанні необхідних завдань задля її реалізації. У зв'язку з цим, базуючись на теорії потреб Е. Фромма, можна визначити такі потреби, що актуалізують виховання національного самоствердження в учнівської молоді: у національних міжособистісних зв'язках (належність до групи, національної спільноти, почуття «ми», уникнення самотності); у національному самоствердженні (необхідність переконання у власній національній самодостатності, значущості для того, щоб уникнути почуття неповноцінності, меншовартості); у національній прихильності (емоційно-позитивне ставлення до інших людей, толерантність і необхідність у відповідних почуттях); у національному самоусвідомленні (відчуття й усвідомлення національної самобутності); у системі орієнтацій і об'єктів поклоніння (причетність до національної культури й ідеології, ставлення до ідеальних предметів, включаючи ототожнення себе з нацією, релігією та ін.) [64; 67].

Потреба перетворюється на мотив поведінки, що спонукає до діяльності. Мотивами можуть слугувати: національні ідеали, національні інтереси, переконання, національні почуття, настанови. Серед учених існують неоднозначні погляди на проблему мотивації, відповідно поклавши в основу теорію мотивації С. Занюка, визначили різні види мотивів у національному самоствердженні учнівської молоді, зокрема такі: мотив самоствердження – потужний мотиваційний фактор, дієвість якого проявляється у прагненні

особистості здобути відповідний соціальний статус та позитивну оцінку своєї особистості, що стимулює її до постійного самовдосконалення і саморозвитку; мотив національної ідентифікації зі значущим представником нації – передбачає вплив виховного ідеалу (національного ідеалу) на особистість вихованця (особливо у дітей та молоді), який відбувається з підвищенням енергетичного потенціалу за рахунок умовного запозичення сили і натхнення від значущої людини; мотив влади – полягає у прагненні впливати на інших людей, здійснювати керівництво, визначати їхню діяльність; процесуально-змістові мотиви – спонукають особистість до діяльності, насамперед переймаючись самим процесом та його змістом; мотив національного саморозвитку – спонукає до максимальної реалізації здібностей, підвищення рівня національної самооцінки та компетентності. До уваги, лише долаючи перешкоди, переживаючи радість, задоволення за здобутки і перемоги на шляху до успіху, відбувається саморозвиток особистості. Очікування нових таких позитивних емоційних переживань спонукає її до активності, посилює мотивацію до діяльності. Мотив національного досягнення – спонукає до досягнення високих результатів у діяльності з переживанням почуття радості від успіху, наполегливості у досягненні мети, прагненні як носія цінностей нації щоразу якнайкраще виконати поставлене завдання та долання труднощів на шляху до реалізації нових цілей; національно значущі (суспільні) мотиви – сприяють усвідомленню особистістю суспільного значення діяльності з почуттям обов'язку й відповідальності та стимулюють процес ідентифікації особистості з відповідною групою, громадою, нацією; мотив національної афіліації – полягає у прагненні до комунікативної взаємодії, що приносить позитивні емоційні переживання; мотив уникнення неприємностей і покарання (негативна мотивація) – усвідомлення можливих негативних наслідків у разі невдачі, за відсутності очікуваних позитивних результатів [20].

Звернемо увагу на те, що будь-яка діяльність особистості є полімотивованою, зумовлюється її ставленням до себе, до людей, до громади, до держави, нації, до світу загалом. З цього приводу І. Бех зазначає, що «...мотиваційна система... детермінована тим, що розвинена людська діяльність, у якій особистість є її суб'єктом, стає полімотивованою, ... що відповідає двом чи кільком мотивам» [4, с. 643]. Причому загальний рівень мотивації залежить від таких чинників: кількості мотивів; спонукальної сили кожного з мотивів; актуалізації ситуативних факторів. Виділяють такі три групи факторів, що впливають на рівень мотивації досягнення: значущість досягнення успіху; надія на успіх; вірогідність досягнення успіху [23]. За умови максимально напруженої активності учнівської молоді, а саме її внутрішнього світу (прагнень, бажань, переконань), що потребує максимального напруження волі, можливе її самовдосконалення та національне самоствердження.

Національне самоствердження в контексті дослідження розглядається нами як сукупність практичних дій, учинків, що базуються на знаннях, уміннях і навичках, нагромаджених у процесі різного виду взаємодії та визначаються через оволодіння учнівською молоддю таким досвідом:

1. Національно-ціннісний особистісний досвід: національні інтереси, національні ідеали, національно-особистісні цінності, переконання, які спрямовують зусилля учнівської молоді на національне самоствердження. Він презентує ідеальну модель особистості з високим рівнем розвитку національного самоствердження.

2. Досвід національної саморефлексії: співвідношення знань про самого себе, свої можливості як представника нації з вимогами національно самостверджувальної діяльності.

3. Досвід національної самоідентифікації: усвідомлення себе як носія цінностей нації з усіма характеристиками та порівняння їх з іншими задля формування позитивної національної «Я-концепції» особистості (адекватна позитивна національна самооцінка, позитивна національна ідентичність).

4. Досвід мобілізації: активізація, концентрація інтелектуально-духовних сил у національно цілеспрямованій діяльності для досягнення успіху; уміння самовдосконалення, національної саморегуляції та національного самоствердження.

5. Досвід національної афіліації: формується у спілкуванні в колективі в національній солідарній взаємодії з представниками своєї нації й іншими, де творча індивідуальність особистості, її діяльність стає цінністю для колективу та поєднується з ціннісним ставленням особистості до колективу як поля для свого національного самоствердження, що сприяє об'єднанню зусиль задля солідарного вирішення завдань у різних видах взаємодії.

6. Досвід національної самореалізації: базується на активній та відповідальній участі у житті громади, держави, нації, усвідомленні власної громадянської та соціальної позиції та дотриманні й виконанні прав і обов'язків громадянина в національних інтересах держави [55; 56; 71].

Усі компоненти досвіду особистості формують цілісну систему життєвого досвіду учнівської молоді як суб'єкта спілкування та взаємодії. Зазначений досвід особистості є обов'язковою умовою виховання національного самоствердження.

Умотивована спрямованість діяльності учнівської молоді щодо реалізації особистісних цінностей, прав, свобод та обов'язків проявляється в активній громадській діяльності. Вона втілює систему ціннісних і соціальних орієнтацій та ставлень учнівської молоді до суспільства, нації, держави, до себе як до громадянина [1].

Особистість формується, удосконалюється в діяльності, проте й діяльність передбачає здатність учнівської молоді до активного, напруженого, цілеспрямованого чину, що залежить від багатьох особистісних якостей, її здатності приймати рішення до дії та її виконання, тобто визначається сукупністю її індивідуальних особливостей та можливостей – мобільністю особистості. Мобілізація діяльності особистості визначається здатністю швидко орієнтуватися в ситуації та віднаходити потрібні форми діяльності [62, с. 322]. Мобілізація розглядається як процес, у ході якого члени певної спільноти, суспільства в цілому об'єднуються для досягнення визначених колективних

цілей, залучаються до солідарної діяльності, а їхня життєдіяльність активізується [46].

У контексті нашого дослідження мобілізація інтелектуально-духовного потенціалу особистості означає пробудження активності можливостей, які існують потенційно, та передбачає максимальне розгортання сутнісних сил особистості, їх концентрацію в національно цілеспрямованій діяльності (ціль, швидкість, якість) задля успішного вирішення ситуації, завдань, узгоджених із сумлінним служінням на благо Української держави та нації.

Умовою національного самоствердження учнівської молоді в громаді та свідомої національної регуляції поведінки є її соціальна активність, що проявляється у різних сферах життєдіяльності: громадсько-політичній, трудовій, освітньо-дозвіллевій, соціально-побутовій. Соціальна активність відображає активну життєву позицію особистості, що проявляється у її принциповості, відстоюванні власних позицій, поглядів, переконань; у її здатності вносити суспільно значущі зміни в життєдіяльність громади, матеріальну і духовну культуру народу [19, с. 837–838; 44].

Відтак національне самоствердження особистості слід розглядати як інтегративну властивість особистості, що виявляється у сформованості позитивної національної ідентичності, виборі своєї активної соціальної і громадянської позиції в суспільстві, що характеризується відповідальністю перед своєю нацією, готовністю відстоювати і захищати її національні інтереси. Національне самоствердження пов'язане з мобілізацією всього свого інтелектуально-духовного потенціалу особистості для досягнення успіху в інтересах українського народу та утвердження цінності української нації [55; 56; 41; 71]. Таким чином, ми прийшли до переконання, що виховання національного самоствердження в учнівській молоді варто розглядати як специфічну педагогічну діяльність, спрямовану на формування у підростаючого покоління здатності до національної рефлексії та ідентифікації, що виявляється в моделях національного мислення, національних символах, національних цінностях та нормах, які впливають на становлення позитивної національної ідентичності особистості як українця та сприяє творенню консолідованої української нації.

Література:

1. Бабкіна М.І. Словник-довідник термінів з громадянського виховання / М.І. Бабкіна. – Львів : ЗУКЦ, ПП НВФ БіАРП, 2007. – 200 с.
2. Безкоровайна О.В. Теоретико-методичні засади виховання культури особистісного самоствердження в ранньому юнацькому віці [Текст]: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.07. – теорія і метод. виховання / О.В. Безкоровайна; Ін-т проблем виховання НАПН України. – К.: [б. в.], 2010. – 39 с.
3. Бернадська Л.В. Виховання толерантності в учнів 5-7 класів шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / Л.В.Бернадська. – Київ, 2008. – 230 с.
4. Бех І.Д. Виховання особистості : підручник / І.Д.Бех. – Київ : Либідь, 2008. – 848 с.
5. Бех І.Д. Від волі до особистості / І.Д.Бех. – Київ : Україна-Віта, 1995. – 202 с.
6. Бех І. Державницьке виховання як суспільно-освітній пріоритет / І. Бех // Педагогіка і психологія. – 2015. – № 2. – С. 14–17.

7. Бех І.Д. Ідентифікація у вихованні особистості / І.Д.Бех // Рідна школа. – № 4–5. – 2013. – С. 20–25.
8. Бех І.Д. Виховання особистості. У 2 кн. Кн. 2. Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади / І.Д.Бех. – Київ : Либідь, 2003. – 344 с.
9. Бех І.Д. Виховання особистості. У 2 кн. Кн. 1. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади / І.Д.Бех. – Київ : Либідь, 2003. – 280 с.
10. Бех І. Концептуальні модель Я-центрованості у вихованні та духовному розвитку особистості / І.Бех // Педагогіка і психологія. – 2015. – № 3. – С. 5–15.
11. Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку / І.Д.Бех. – Київ : Академвидав, 2012. – 256 с.
12. Бібліотека – територія толерантності : метод. рек. / Кіровогр. ОЮБ ім. Бойченка ; уклад. Л.Настояца. – Кіровоград, 2009. – 28 с.
13. Боришевський М.Й. Громадянська спрямованість у контексті стратегії та цілей життєдіяльності особистості / М.Й.Боришевський // Психолого-педагогічні умови виховання громадянської спрямованості в юнацькому віці : наук.-метод. посіб. / за заг. ред. М.Й.Боришевського. – Київ, 2004. – С. 5–16.
14. Боришевський М.Й. Національна самосвідомість та ідентифікація громадян як чинник демократичних перетворень в українському суспільстві / М.Й.Боришевський // Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні. – Київ : Укр. центр політ. менеджменту, 2003. – С. 138–144.
15. Боришевський М.Й. Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості / М.Й.Боришевський. – Київ, 2000. – 63 с.
16. Булах І.С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків : дис. ... д-ра психол. наук : спец. 19.00.00 «Пед. та вікова психологія» / І.С.Булах. – Київ, 2004. – 581 с.
17. Декларация принципов толерантности [Електронный ресурс]. – Режим доступу : [http // www.tolerance. ru / declar. Html](http://www.tolerance.ru/declar.html).
18. Духовно-культурні цінності виховання Людини : монографія / Г.П.Шевченко, Т.Л.Антоненко, О.С.Белих та ін. – Луганськ : Вид-во «НОУЛІДЖ», 2013. – 332 с.
19. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; [відп. ред. В.Г.Кремень.] – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
20. Занюк С.С. Психологія мотивації : навч. посіб. / С.С.Занюк. – Київ : Либідь, 2002. – 304 с.
21. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества / Р.Инглхарт // Полис. – 1997. – № 4. – С. 6–32.
22. Каменева Е.Г. Развитие социальной зрелости студентов педагогического вуза : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Е.Г.Каменева. – Оренбург, 2004. – 184 с.
23. Канішевська Л.В. Теоретико-методичні основи виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07 / Л.В.Канішевська. – Київ, 2011. – 490 с.
24. Карамушка Л.М. Психологія управління : навч. посіб. / Л. М. Карамушка. – Київ : Міленіум, 2003. – 344 с.
25. Карлова В.В. Духовні цінності в структурі національної самосвідомості: українські реалії [Електронний ресурс] / В.В.Карлова. – Режим доступу : <http://academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10kvvsur.pdf>].
26. Карнышев А.К. Личность и межкультурная компетентность / А.К.Карнышев // Психология в экономике и управлении. – 2009. – № 2 – С. 99–106.
27. Карнышев А.К. Этнокультурные критерии рациональности/ нерациональности экономического поведения / А.К.Карнышев // Психология в экономике и управлении. – 2010. – № 1 – С. 75–80.
28. Кон И.С. Психология юношеского возраста (Проблемы формирования личности) : учеб. пособие для студ. пед. ин-тов / И.С.Кон. – М. : Просвещение, 1979. – 175 с.

29. Кремень В.Г. Філософія національної ідеї : Людина. Освіта. Соціум / В. Г.Кремень. – Вид. переробл. – К. : Грамота, 2010. – 576 с.
30. Крысько В.Г. Этническая психология : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.Г.Крысько — М. : Академия, 2002. – 320 с.
31. Крысько В.Г. Этнопсихологический словарь / В.Г.Крысько – М. : МПСИ, 1999.–343 с.
32. Крохмаль Н. Историчні форми саморегуляції соціального процесу / Н.Крохмаль. – Запоріжжя : Просвіта, 2000. – 144 с.
33. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы / Н.М.Лавриченко. – Київ : ВіРА ІНСАЙТ, 2000. – 444 с.
34. Лебідь І.В. Національні цінності у виховному процесі загальноосвітньої школи (теоретико-методологічний аспект) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / І.В.Лебідь. – Умань, 2002. – 222 с.
35. Левкович В.П. Формирование этнического сознания подростка в семье / В. П. Левкович, Л. Д. Кузмицкайте // Психологический журнал. – 1992. – Т. 13. № 6. – С. 35–42.
36. Левкович В.П. Социально-психологические подходы к структуре этнического сознания / В.П.Левкович, Н.Г.Панкова // Психологический журнал. – 1983. – Т. 4. № 4. – С. 64 – 74.
37. Мунье Э. Персонализм / Э.Мунье. – М., 1992. – С. 40–41.
38. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество : учеб. для студ. вузов / В.С. Мухина. – [7-е – изд., стер.]. – М. : Изд. центр «Академия», 2002. – 456 с.
39. Одарченко В.І. Виховання національної гідності у студентської молоді засобами українського народного мистецтва : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / В.І.Одарченко. – Харків, 2010. – 287 с.
40. Пелагеша Н. Є. Українська національна ідентичність: шляхи європеїзації / Н. Є. Пелагеша // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 3 (8). – С. 60 – 67.
41. Петько Л.В. Впровадження української національної ідеї в процес іншомовної освіти майбутніх педагогів / Л.В.Петько // Вища освіта України : теоретичний та науково-методичний часопис; гол. ред. В.П.Андрущенко. – Київ : «Педагогічна преса», 2013. – № 2. – С. 68–74. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7829>
42. Петько Л. В. До проблеми виховання національної свідомості школярів / Л.В.Петько // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: зб. наукових праць. – Вип. 31. – К. : Вид. КНЛУ, 2006. – С. 124–128. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/8137>
43. Петько Л.В. Національний компонент у формуванні професійно орієнтованого іншомовного навчального середовища в умовах університету / Л.В.Петько // Наукові записки : [зб. наук. ст.] – К. : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2014. – Випуск СХVII (117). – С. 125–135. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7830>
44. Петько Л.В. Соціально-комунікативна активність підлітків: теорія і практика [Монографія]. – К. : ВМУРОЛ «Україна». – 2010. – 268 с.; бібліогр. : С. 249–267. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/8143>
45. Петько Л. В. Туризм – справа захоплююча / Л.В.Петько // Рад. школа. – 1990. – № 11. – С. 25–29. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/7866>
46. Піча В.М. Соціологія : короткий навч. слов. : терміни і поняття / В.М.Піча, А.Г.Хоронжий, Л.Д.Кліманська. – Київ : Каравела ; Львів : Новий світ – 2000 : Магнолія 2006, 2008. – 340 с.
47. Платонов Ю.П. Основы этнической психологии / Ю.П.Платонов – СПб. : Речь, 2003. – 452 с.
48. Погорілий О.І. Соціологічна думка ХХ століття : навч. посібник / О.І.Погорілий. – Київ, 1996. – 208 с.

49. Психологічні закономірності розвитку громадянської свідомості та самосвідомості особистості : [у 2 т.] / М.Й.Боришевський, М.І.Алексеева, В.В.Антоненко та ін. ; за заг. ред. М.Й.Боришевського. – Київ, 2001. – Т. 2. – 308 с.
50. Пустовіт Г.П. Патріотичне виховання дітей та молоді в позашкільних навчальних закладах: теоретико-прикладні конструкти / Г.П.Пустовіт // Педагогіка і психологія. – № 3. – 2015. – С. 16 – 21.
51. Розвиток громадянської спрямованості особистості / М.Й.Боришевський, Т.М.Яблонська, В.В.Антоненко та ін. ; за заг. ред. М.Й.Боришевського. – Київ : 2007. – 186 с.
52. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л.Рубинштейн. – СПб : Питер, 2001. – 720 с.
53. Рубинштейн С.Л. Теоретические вопросы психологии и проблема личности / С.Л.Рубинштейн // Психология личности. Тексты / под ред.: Ю.Б.Гиппенрейтер, А.А.Пузырея. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – С. 28–34.
54. Снігур Л.А. Психологія становлення громадянськості особистості : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Л. А.Снігур. – Одеса, 2004. – 447 с.
55. Сойчук Р.Л. Виховання національного самоствердження в учнівській молоді : монографія / Р.Л. Сойчук. – Рівне : О. Зень, 2016. – 416 с.
56. Сойчук Р.Л. Основні компоненти виховання національного самоствердження в учнівській молоді / Р.Л.Сойчук // Теоретико – методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. / Ін-т проблем виховання НАПН України. – Кіровоград : Імекс – ЛТД. – 2015. – Вип. 19. Кн. 2. – С. 256–268.
57. Сойчук Р.Л. Проблема формування української національної ідентичності в контексті процесів націєтворення / Р. Л. Сойчук // East European Scientific Journal. Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe . – Warszawa, Polska, 2015. – № 4(4). Vol. 2. – S. 140–144.
58. Солдатова Г.У. Психология межэтнической напряженности / Г. У.Солдатова. – М. : Смысл, 1998. – 390 с.
59. Співак Л.М. Психологічні основи розвитку національної самосвідомості в юнацькому віці : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Л.М.Співак. – Київ, 2016. – 491 с.
60. Тернопільська В.І. Психологія для старшокласників: соціально-комунікативний аспект : навч. посібник / В.І.Тернопільська. – Житомир : Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 182 с.
61. Тернопільська В.І. Психологія для старшокласників (від самопізнання до самовідповідальності): навч. посіб. / В.І. Тернопільська. – К. : ЦНЛ, 2004.
62. Тлумачний словник української мови / уклад.: Т.В.Ковальова, Л.П.Корига / – Харків : Синтекс, 2002. – 672 с.
63. Франкл В. Человек в поисках смысла / В.Франкл. – М. : Прогресс, 1990. – 366 с.
64. Фромм Э. Душа человека / Э.Фромм. – М. : Республика, 1992. – 430 с.
65. Фромм Э. Психоанализ и этика / Э.Фромм. – М. : Республика, 1993. – 415 с.
66. Чеснокова И.И. Проблемы самосознания в психологии / И.И.Чеснокова. – М. : Наука, 1977. – 144 с.
67. Шадже Ю.А. Национальные ценности и человек / Ю.А.Шадже. – Майкоп : АГУ, 1996. – 210 с.
68. Шевченко О.В. Національна ідентифікація у становленні образу я-образу особистості : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / О.В.Шевченко. – Київ, 2005. – 213 с.
69. Щепанський Я. Элементарные понятия социологии / Я.Щепанський ; общ. ред. и послесл. А.М.Румянцева ; пер. с пол. М.М.Гуренко. – М. : Прогресс, 1969. – 240 с.
70. Kovalynska I.V. A Survey of multicultural education in Ukraine: state approach / I.V.Kovalynska, V.I. Ternopilka // Science and practice: Collection of scientific articles. – Thorpe Bowker. Melbourne, Australia, 2016. – P. 256-259. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/11872>

71. Maslow A.H. Motivation and Personality / A.H.Maslow. – 2nd ed. – New York : Harper & Row, 1970. – 111 p.
72. Soichuk R. Theoretical and applied foundations of school youth national self-assertion education in extracurricular activity / R.Soichuk // Kelm : scientific issuen of knowledge, education, law management / Fundacja Oswiata i Nauka Bez Granic PRO FUTURO. – № 3 (11). – 2015. – s. 315–321.
73. Ternopilska V.I. The role of self-government in development of leadership qualities among students // V.I. Ternopilska // Problems of development modern science: theory and practice: Collection of scientific articles. – EDEX, Madrid, España, 2016. – P. 327-330. URI <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/11016>

Scientific journal
«ECONOMICS AND FINANCE»

AMEET Sp. z o.o., Lodz,
Poland

Innovative processes in education

Collective monograph

Copyright © 2017 by the authors
All rights reserved.

WARNING

Without limitation, no part of this publication may be reproduced, stored, or introduced in any manner into any system either by mechanical, electronic, handwritten, or other means, without the prior permission of the authors

Edited by the authors.

ISBN 978-617-7214-51-8

AMEET Sp. z o.o., Lodz, Poland
Nowe Sady 6, 94-102 Łódź